

УДК 94(477)+336.018:336.77

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-15-122-153>

**THE PROBLEM OF THE BANK LENDING FORMATION
AND DEVELOPMENT IN NADDNIEPER UKRAINE
(SECOND HALF OF THE 18TH – BEGINNING OF THE 20TH
CENTURIES): MODERN SCIENTIFIC DISCOURSE OF
DOMESTIC SCIENTISTS**

**ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ
БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ В
НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА
XVIII – ПОЧАТОК XX СТ.): СУЧАСНИЙ НАУКОВИЙ
ДИСКУРС ВІТЧИЗНЯНИХ УЧЕНИХ**

Світлана Орлик,

*доктор історичних наук,
професор, професор кафедри
історії, археології,
інформаційної та архівної
справи,*

E-mail:

svitlana.orlik@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6280-9273

Researcher ID: C-1033-2019

*Центральноукраїнський
національний технічний
університет,*

*пр. Університетський, 8,
м. Кропивницький, Україна,
25006*

Svitlana Orlyk,

*Doctor in Historical Sciences,
Professor, Professor of
Department of History,
Archeology, Informational and
Archival Affairs,*

E-mail:

svitlana.orlik@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6280-9273

Researcher ID: C-1033-2019

*Central Ukrainian National
Technical University*

*8, Prospekt Universytetsky,
Kropyvnytskyi, Ukraine, 25006*

Михайло Орлик,

*PhD з економіки, викладач
кафедри фінансів, банківської
справи та страхування,*

Mykhailo Orlyk,

*Ph.D. in Economical Sciences,
lecturer at the Department of
Finance, Banking and*

E-mail: orlik.mihail@gmail.com Insurance,

ORCID: 0000-0003-3394-1731 E-mail: orlik.mihail@gmail.com

Researcher ID: ABD-6767-2020 ORCID: 0000-0003-3394-1731

Університет Григорія

Researcher ID: ABD-6767-2020

Сковороди в Переяславі,

*Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav,*

вул. Сухомлинського, 30,

30, Sukhomlynskooho Str.,

м. Переяслав, Київська обл.,

Pereiaslav, Kyiv region,

Україна, 08401

Ukraine, 08401

ABSTRACT

The article provides a historiographic analysis of the works of modern domestic scientists on the problem of the formation and development of bank lending in the Naddniprianska Ukraine (second half of the 18th – early 20th centuries).

The whole modern studies complex of the problems of the bank lending formation and development in the Naddniprianska Ukraine is proposed to be divided into two periods: I) 1729–1860 – pre-reform period – from the birth of the banking credit system to 1860 - when the State Bank of the Russian Empire was created; II) 1860 –1917 – from the founding of the State Bank of the Russian Empire on May 31, 1860 and the subsequent reform of the entire imperial banking system to the fall of the Russian monarchy and the destruction of its banking system. The latter period was divided by the main thematic areas of research: 1) commercial lending by the State Bank of the Russian Empire; 2) mortgage agricultural lending (including mutual land credit societies, State Noble and Peasant banks, joint-stock land banks, etc.); 3) commercial lending by joint-stock commercial banks and city public banks, and others.

It is emphasized that the peculiarities of scientific research in the field of Economic History and Socio-Economic History is the use of interdisciplinary research methods.

As a result of the historiographic analysis, it was found that the most researched area of the determined problem is the study of mortgage (agricultural) lending, while a comprehensive study of

the development of commercial bank credit in the Naddniprianska region has not been conducted. It is noted, that in the study of the formation and development problems of the credit system of Naddniprianska Ukraine, in any case, were considered the issues of the functioning of the banking system as a closely interconnected orbit of research, which in combination allows to study in more detail the effectiveness of the influence of the banking system on different spheres of the economy of Ukrainian lands (trade, industry, agriculture, handicrafts, and others) through the mechanism of lending, and also provides an opportunity to consider the socio-economic aspects of improving the welfare and quality of everyday life of the population, which, in our opinion, can become promising areas of research.

Keywords: *Naddniprianska Ukraine, historiography, lending, bank system, State Noble bank, State Peasant bank, urban public banks.*

Постановка проблеми й актуальність дослідження.

Науковий інтерес до проблем економічної історії України постійно зростає. Одним із таких актуальних напрямків досліджень вітчизняних учених можна вважати питання становлення та розвитку банківської системи Наддніпрянської України в період другої половини XVIII – початку XX ст. у цілому та зародження банківського кредитування зокрема. Історичний досвід свідчить, що Наддніпрянська Україна, яка у досліджуваній період була інтегрована у фінансово-економічну систему Російської імперії мала певні особливості організації банківництва й банківського кредитування. Недорозвиненість та відсталість імперської банківсько-фінансової системи, в якій мали місце певні структурні зрушення наприкінці XIX – початку XX ст., негативно впливали на розвиток підприємницької активності Наддніпрянщини в сільському господарстві, торгівлі та різних галузях промисловості, економічний потенціал якої мав значно вищий рівень, ніж інвестиційно-кредитні пропозиції, котрі

генерувалися існуючою на той час імперською банківською системою.

Тож, проводячи аналіз історичного досвіду розвитку банківського кредитування на теренах Наддніпрянської України у другій половині XVIII – початку XX ст., що накопичився у дослідженнях вітчизняних учених, ми маємо можливість представити його практичне застосування у вирішенні актуальних проблем функціонування та розвитку кредитної системи в сучасній Україні, враховуючи особливі потреби у кредитуванні, що виникатимуть під час відбудови економіки внаслідок руйнувань, спричинених російською агресією.

Метою статті є здійснення історіографічного аналізу праць сучасних вітчизняних учених з проблеми становлення й розвитку банківського кредитування в Наддніпрянській Україні (друга половина XVIII – початок XX ст.).

Аналіз основних досліджень. Дослідження історіографії банківського кредитування в Наддніпрянській Україні у період другої половини XVIII – початку XX ст. здебільшого розглядали сучасні вітчизняні дослідники лише в рамках своїх тематично спрямованих наукових пошуках, зокрема: історико-правові аспекти (В. Кириченко, Д. Селіхов, А. Ткаченко та ін.); історико-економічні аспекти (О. Краснікова, І. Новікова, М. Орлик, О. Ходченко, В. Зайченко й В. Попов та ін.); соціально-економічні аспекти (В. Венгерська, І. Довжук, О. Реєнт, В. Терещенко та ін.). Поміж них слід звернути увагу на історіографічне дослідження В. Зайченка і В. Попова, у якому розкрито стан сучасного наукового дискурсу проблем державного регулювання аграрного кредитування в Наддніпрянській Україні в XIX – на початку XX ст. (Зайченко, Попов, 2021). Автори акцентували увагу на тому, що зазначена наукова проблема має розглядатися з «урахуванням економічної складової (визначення найбільш оптимальних науково обґрунтованих способів кредитування), антропологічного підходу (розуміння сприйняття позичальником переваг того чи

іншого кредитного продукту для розвитку господарства) та вивчення правового регулювання кредитних відносин», відповідно, для її комплексного вирішення необхідна кооперація економістів, істориків та юристів (Зайченко, Попов, 2021:82).

Виклад основного матеріалу. Весь комплекс сучасних досліджень проблеми становлення й розвитку банківського кредитування в Наддніпрянській Україні пропонуємо поділити на два періоди: I. 1729 –1860 рр. – дореформений період – від зародження банківської кредитної системи, коли в столичних містах створювалися перші державні кредитні установи для придворної знаті та дворянства, які хоч і були переважно емісійними (Монетна контора, Мідний та Артилерійський банки, Асигнаційний банк з подальшим відкриттям з 1806 р. при ньому Облікових контор в українських містах Одесі, Феодосії і Таганрозі, дещо пізніше у містах Києві (1838 р.), Харкові (1843 р.) та Полтаві (1852 р.)), – до 1860 р., коли було створено Державний банк Російської імперії та розпочато структурні зміни банківської системи, що в комплексі можна розглядати підготовкою банківсько-фінансового сектору до проведення Селянської реформи 1861 р.

II. 1860 –1917 рр. – від заснування 31 травня 1860 р. Державного банку Російської імперії (з відкриттям 3-х контор та 14 відділень в українських губернських та повітових містах) та подальшим проведенням реформи усієї імперської банківської системи, включаючи зародження державного та акціонерного іпотечного кредитування (Земського банку Херсонської губернії (1864 р.), Харківського (1871 р.), Полтавського, Київського та Бессарабсько-Таврійського (1872 р.) акціонерних земельних банків та Державного Селянського (1882 р.) і Дворянського (1885 р.) банків) та створенням у 70-х роках XIX ст. мережі акціонерних комерційних банків тощо – до падіння російської монархії та руйнації її банківської системи.

Характеризуючи перший період, більшість дослідників звертали увагу на те, що банківська кредитна система була відсталою не лише в економічних відносинах, які вона мала стимулювати у державі, а й відносно європейських країн, «де приватний капітал зайняв у кредитній системі провідне місце вже на ранньому етапі її формування, у Росії організацією цього сектора економіки займалася держава» (Ходченко, 2005:179). При цьому державна банківська монополія мала яскраво виражену кріпосницьку спрямованість, що не мала аналогів в історії інших країн, на цьому акцентував увагу відомий радянський дослідник І. Гіндін (Гіндін, 1997:461). На казенну рису кредитно-банківської системи раннього періоду її формування звертали увагу А. Ткаченко й І. Ткаченко в монографії «Створення і діяльність банківських установ на території України: економіко-правовий аспект (XVIII століття – початок 30-х років XX століття)» (Ткаченко & Ткаченко, 2014). Акцентуючи увагу на тому, що самодержавство та закоренілий феодально-кріпосницький лад в імперії не створювали умов для затребуваності банківських інструментів, «на відміну від Західної Європи, де банки створювалися приватними особами, в Росії їх засновував уряд» (Ткаченко & Ткаченко, 2014:54).

Жорстке державне регулювання, вузькі рамки для саморегуляції, недоступність до кредитних ресурсів, зловживання під час надання кредитів державними банками, слабкість економічної думки та ігнорування світової практики банківського кредитування – на всіх цих причинах, які залишали імперську кредитну систему в архаїчному стані, акцентував свою увагу М. Орлик у статті «Зародження банківської кредитної системи в Російській імперії у другій половині XVIII – на початку XIX ст.» (Орлик, 2018). Водночас автор зазначав, що банківська система дореформеного періоду була зорієнтована на надання довгострокових кредитів під заставу нерухомості (у т. ч. населеної нерухомості у вигляді ревізьких душ) дворянству, купецтву і промисловцям. При цьому характерною рисою банківської системи дореформеного

періоду завжди був «пріоритет інтересів дворянства, навіть у супереч інтересам держави. Це стимулювало появу та розвиток установ дрібного кредиту – позикових кас при поміщицьких маєтках та сільських банках» (Орлик, 2021:218), які не відносилися до банківського кредитування, а мали характер самоорганізованих прообразів кас взаємодопомоги, на протипагу лихварському позиковому капіталу, який подекуди був єдиним способом отримання позики для дрібного товаровиробника, торгівця чи селянина, що часто заводило їх у фінансову кабалу і доводило до повного розорення. Проблема поширення лихварства на українських землях у другій половині XVIII – початку XX ст. присвячено інше дослідження М. Орлика (Орлик, 2019b), у якому автор дійшов висновку, що розквіт лихварства був закономірною реакцією суспільства на відсутність (чи недостатність) банківських кредитних пропозицій.

На нерозвиненості банківської системи та широкому використанні підприємцями та купцями лихварських позик наголошував у своїй докторській дисертації Л. Губицький (Губицький, 2021), розглядаючи проблеми розвитку торгівлі Київської губернії (1793–186 рр.), наголошуючи на тому, що в губернії спостерігався «повсюдний занепад кредиту», тому торгівці були змушені звертатися до послуг лихварів, які надавали позички під грабіжницькі відсотки (15, 20, 50%) (Губицький, 2021: 361, 364–365).

У сучасній вітчизняній історіографії дедалі частіше предметом дослідження сучасних науковців стає проблема банківського кредитування на українських землях саме у період економічних зрушень у другій половині XIX – початку XX ст. Увесь комплекс цих досліджень умовно можна поділити на три тематичні напрямки: 1) комерційне кредитування Державним банком Російської імперії (далі – ДБРІ); 2) іпотечне кредитування в сільському господарстві (в т. ч. товариствами взаємного поземельного кредиту, державними Дворянським та Селянським банками, акціонерними земельними банками

тощо); 3) комерційне кредитування акціонерними комерційними банками та міськими громадськими банками тощо.

Слід зазначити, що кредитну діяльність ДБРІ дослідники часто розглядали в контексті досліджень земельного кредитування, яке здійснювалося його відділеннями на теренах Наддніпрянської України. Д. Селіхов у монографії «Сільськогосподарський кредит на українських землях Російської імперії у 1861–1917 рр.: історико-правове дослідження» зазначав, що перші десятиліття діяльності ДБРІ контори та відділення здебільшого займалися питаннями, «пов'язаними з викупними платежами, кредитуючи, таким чином, за рахунок колишніх кріпосних селян поміщицькі господарства» (Селіхов, 2019: 83). Автор звернув увагу на розширенні кредитних операцій ДБРІ в сільському господарстві, таких як: під заставу хліба врожаю 1893–1894 рр. на умовах 3,5% річних, яку активно використовували не лише приватні особи, а й земства; під заставу цінних паперів; під заставу сільськогосподарської техніки та знарядь праці; відкриття кредитів за спеціальними поточними рахунками приватним кредитним установам за погодженням з Міністром фінансів тощо.

У статті О. Ходченка «З історії формування кредитної системи Російської імперії (друга половина XIX – початок XX ст.)» запропоновано усю кредитну політику уряду імперії цього періоду поділити на чотири віхові етапи. Дослідник негативно оцінив діяльність ДБРІ, зазначивши що «головним банком країни, який, з одного боку, регулював би та контролював діяльність різноманітних кредитних інститутів, а, з іншого боку, сприяв би пошвавленню та розвитку вітчизняного товаровиробництва, Державний банк так і не став», оскільки він недостатньою мірою сприяв розвитку вітчизняної економіки (сільського господарства, промисловості, торгівлі тощо) (Ходченко, 2005:189). Передумови та особливості ліберальних реформ кредитної

системи в імперії у цілому та на українських землях зокрема, у другій половині XIX ст., вчений розглянув у своїй наступній статті «Вплив ідей західної економічної думки на ліберальні реформи в кредитній системі Росії та України в другій половині XIX ст.» (Ходченко, 2007). Автор дійшов висновку, що ліберальні реформи цього періоду, особливо при міністрові фінансів М. Бунге, «дозволили вивести країну з глибокої економічної та політичної кризи і дали потужний поштовх капіталістичному розвитку країни» і тим самим сприяли розвитку кредитно-банківської системи та включенню імперської економіки до європейських ринкових структур (Ходченко, 2007:94).

Економіко-правовий аспект процесу створення та діяльності банківських установ на території України у період XVIII ст. – початку XX ст. висвітлено у монографії А. Ткаченка та І. Ткаченко «Створення і діяльність банківських установ на території України: економіко-правовий аспект (XVIII століття – початок 30-х років XX століття)» (Ткаченко & Ткаченко, 2014). У цій праці імперську урядову кредитну політику авторами було запропоновано поділити на чотири етапи, в основу яких покладено правові аспекти засновницької політики з приділенням особливої уваги створенню й діяльності ДБРІ та його мережі на території українських губерній.

У напрямках досліджень банківського іпотечного кредитування у сільському господарстві (в т. ч. товариствами взаємного поземельного кредиту, державними Селянським та Дворянським банками, акціонерними земельними банками тощо) слід відмітити праці вітчизняних дослідників: С. Борисевича (Борисевич, 2011), В. Венгерської (Венгерська, 1997; 1998; 2008), І. Довжука (Довжук, 2013), В. Кириченко (Кириченко, 2010; 2012), О. Краснікової (Краснікова, 1997; 1998; 2004; 2018), Л. Мельник (Мельник, 2018), І. Новікової (Новікова, 2009), М. Орлика (Орлик, 2020; Орлик, 2021), В. Савича (Савич, 2004), Д. Селіхова (Селіхов, 2014; 2019; 2020), В. Швеця (Швец, 2021) та ін.

Детальний аналіз імперського законодавства стосовно регулювання іпотеки періоду реакційних контрреформ Олександра III (80-і – початок 90-х років XIX ст.) провів у своїй статті д. і. н. С. Борисевич. Учений порівняв законодавчі зміни умов надання кредитів та стягнення недоїмок за несплаченими боргами Товариством взаємного поземельного кредиту, Селянського та Дворянського банків, дійшовши висновку, що політика царизму мала антидемократичну й відверто продворянську спрямованість, яка могла лише тимчасово призупинити фінансову кризу в Російській імперії (Борисевич, 2011:123), закладаючи на майбутнє вибухові соціально-економічні проблеми.

«Достатньо м'якими» умовами кредитування визначав у своєму дослідженні І. Довжук позики Державного Селянського банку селянам при купівлі землі. При цьому автор звертав увагу на те, що позичальники мали вносити першочерговий внесок у розмірі 1/5 купівельної суми, відповідно, це були не зовсім бідняки, оскільки мали мати певні заощадження або засоби виробництва (в т. ч. тяглову худобу) (Довжук, 2013: 35). Про те, що Селянський банк надавав перевагу заможним селянам, стверджувала і В. Венгерська, наголошуючи, що «це призвело до того, що з 1909 року покупцями банківської землі стали виключно заможні селяни» (Венгерська, 2008: 97). Авторка відмітила прогресивні зміни умов кредитування, які передбачалися статутом Селянського банку в редакції 1895 року, дозволили збалансувати попит і пропозицію на кредити, тим самим відрегулювали попит і пропозицію на землю, що призвело до росту цін за десятину землі. Подальші зміни, пов'язані зі Столипінською реформою, на думку дослідниці, активізували кредитну діяльність Селянського банку: «Він збільшив кредит для селян, значно здешевивши його. Банк платив більший відсоток за своїми зобов'язаннями, ніж платили йому селяни, різниця ж покривалася субсидіями з бюджету. <...> Банк активно впливав і на форми землеволодіння: для селян, які купували землю в одноосібну власність, плата була нижчою» (Венгерська, 2008: 97).

У монографії Д. Селіхова «Сільськогосподарський кредит на українських землях Російської імперії у 1861–1917 рр.: історико-правове дослідження» (Селіхов, 2019) детально розглянуто законодавчі зміни в регулюванні кредитної діяльності Селянського та Дворянського банків. Аналізуючи склад покупців земельних ділянок, автор взяв участь у дискусії дослідників щодо пріоритетності, котру надавав банк при кредитуванні малоземельним, безземельним чи заможним селянам. Проводячи аналіз архівних документів, вчений довів, що основними позичальниками були саме малоземельні й безземельні селяни, які лише відносно були такими, оскільки мали родинні зв'язки (першого ступеня споріднення) із заможними селянами. Автор проаналізував законодавчі зміни, які регулювали діяльність Селянського банку і мали вплив на розширення кредитних операцій. Те, що кредити були недоступними для пересічних селян, зазначали у науковій праці В. Орлик і В. Павленко (Орлик, Павленко, 2020:45).

Механізм банківського кредитування Селянським та Дворянським державними банками розглянула у своїй монографії О. Краснікова (Краснікова, 2018). Вченою було акцентовану увагу на тому, що у Дворянському банку були більш сприятливі умови кредитування для дворянського та купецького стану (в т. ч. низькі ставки по виданих кредитах, широкий діапазон термінів кредитування: від 11 до 66,6 років, пільгові довгострокові й короткострокові кредити, відтермінування платежів, часткове списання боргів тощо), ніж у Селянському банку для селян. Аналізуючи умови кредитування Селянським поземельним банком в динаміці змін імперського законодавства та розглядаючи практичну його діяльність на Лівобережній Україні, авторка зазначила, що за 34 роки його діяльності відбулося «випробування різних принципів організації іпотечного кредиту», «при цьому єдиним правилом залишалось традиційне дотримання ринкових законів, що дало змогу цій кредитній установі не лише вистояти у жорсткій конкурентній боротьбі за клієнта, але й

суттєво зміцнити, з року у рік нарощуючи свій капітал» (Краснікова, 2018: 75).

До проблеми довгострокового іпотечного кредитування комплексно підійшов у своїх працях В. Кириченко (Кириченко, 2010; Кириченко, 2012), здійснивши загальний історико-правовий аналіз створеної у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. в Російській імперії системи іпотечного кредитування. Досліджуючи у хронологічному порядку створення іпотечних банків різних організаційно-правових форм (державних, акціонерних, товариств взаємного кредиту), починаючи з 1864 р. – створення Земського банку Херсонської губернії і закінчуючи створенням у 1882 р. Державного Селянського банку та у 1885 р. Державного Дворянського банку, автор дійшов висновку, що «сама дуальність російської урядової політики в аграрному питанні, спроба в умовах розвитку капіталістичних відносин здійснити консервацію феодальних устоїв у сільському господарстві обумовили присутність двох складових: приватної і державної – в системі земельних банків імперії Романових» (Кириченко, 2012: 128–129). На думку автора, подальше об'єднання двох державних банків Селянського і Дворянського – це закономірний процес, спрямований на формування безстанового приватного землеволодіння.

Аналізуючи позитивні та негативні сторони кредитної діяльності Селянського поземельного банку І. Новікова у дисертаційному дослідженні (Новікова, 2009) відмітила, що з часу створення цього банку 1883 р. до 1905 р. на українські губернії прийшлася майже третина (29,6%) усієї придбаної в імперії землі через цей банк, а його діяльність «стала кроком вперед у розвитку українського земельного ринку та налагодженні ефективних аграрних ринкових відносин» (Новікова, 2009: 144).

Механізм іпотечного аграрного кредитування розглянув у своїй дисертації та статті М. Орлик (Орлик, 2021; Орлик, 2020), звернувши увагу на те, що кредитування Державним

Дворянським банком здійснювалося на підтримку дворянства, яке постраждало від Селянської реформи 1861 р. шляхом надання широкого спектру пільг і преференцій у кредитуванні, забезпечення прийнятних умов для перекредитування тощо. Автором розглянуто кредитну діяльність Земського банку Херсонської губернії, який зайняв піонерські та лідируючі позиції у сфері іпотечного кредитування не лише на півдні України, а й в усій імперії. Цей банк зміг закріпитись на ринку довгострокових кредитних послуг навіть після створення на початку 70-х років ряду 4-х українських акціонерних земельних банків (Харківський, Полтавський, Київський, Бессарабсько-Таврійський) та заснування у 1882 р. та 1885 р. державних іпотечних Селянського та Дворянського банків. Характерною рисою діяльності банківських установ, які здійснювали довгострокове іпотечне кредитування наприкінці XIX – початку XX ст., автор визначив те, що вони випускали цінні папери: облігації, закладні листи, сертифікати під відсотки, а, починаючи з 1906 р., ними ж безальтернативно почали видаватися кредити, що обумовило негативні тенденції в кредитуванні.

Враховуючи, що при наданні іпотечних позик сама земля, яка придбавалася, ставала об'єктом застави, надзвичайно актуальною є стаття В. Швеця «Оцінювання земельних активів України банками Російської імперії на початку XX століття» (Швець, 2021), у якій проведено аналіз цін на земельні активи по окремих українських губерніях Наддніпрянщини.

Що стосується аграрного кредитування, то слід зауважити, що традиційно й закономірно більшість вітчизняних учених, які досліджували соціально-економічні питання впливу Столипінської реформи на землеволодіння і землекористування у Наддніпрянській Україні, різною мірою звертали увагу на кредитну діяльність Селянського поземельного банку: В. Бочаров (Бочаров, 2001), В. Вергунов (Вергунов, 2008), О. Герасимчук (Герасимчук, 2011; 2014), Л. Ігнатова (Ігнатова, 2002), В. Майстренко (Майстренко, 1997),

О. Мельник (Мельник, 2020), О. Овдін (Овдін, 2004), А. Опря (Опря, 2006), В. Приймак (Приймак, 2012), О. Реєнт (Реєнт, 2006), В. Терещенко (Терещенко, 2006) та ін.

Найчастіше проблеми комерційного банківського кредитування торкалися дослідниками в контексті тем, пов'язаних із розвитком торгівлі, промисловості, ремісництва в окремих регіонах Наддніпрянської України у період кінця XVIII – початку XX ст.: Л. Губицьким (Губицький, 2021) – розглядаючи особливості кредитування торгівлі та промисловості Київської губернії у період 1793–1861 рр.; Ю. Демешком (Демешко, 2013) – досліджуючи участь купецтва у заснуванні банків Новоросійського краю (початок XIX ст. – 60-ті рр. XIX ст.), О. Доніком (Донік, 2008) – досліджуючи підприємницьку діяльність купецтва в Україні в імперському просторі (XIX ст.) та ін.

У рамках комерційного кредитування окремо слід виділити дослідників, які розглядали питання кредитування міськими громадськими банками (далі – МГБ) у містах Наддніпрянської України, це, зокрема, В. Коломийцева (Коломийцева, 2010), В. Міщенко і Г. Корогод (Міщенко і Корогод, 1999), М. Орлик (Орлик, 2019; 2021), С. Тихенко (Тихенко, 2013), А. Ткаченко (Ткаченко, 2001), О. Ходченко (Ходченко, 2008) та ін.

У науковій праці В. Коломийцевої окремий розділ присвячено історії створення та функціонування МГБ Таврійської губернії, де станом на 1 січня 1917 р. налічувалося 10 таких закладів. Авторка акцентувала на складнощах створення таких фінансових установ у цьому регіоні, оскільки міська нерухомість, яка була головним об'єктом застави під час кредитування, значно постраждала після Кримської війни. Дослідницею зауважено, що саме в місті Севастополі було створено перший МГБ у Таврійській губернії (лютий 1863 р.). Авторка зупинилася на зловживаннях керівництвом Керч-Єникальського МГБ у 70-х роках XIX ст., у якому кредити надавалися упереджено й вибірково лише впливовим і

заможним городянам на великі суми від 40 до 60 тис. руб. на одного позичальника, а дрібним торговцям, землеробам і ремісникам категорично відмовлялося у позиках (Коломийцева, 2010: 120).

У монографії «Розвиток банківської справи на Сумщині (середина XIX – початок XX ст.)» за редакцією С. Тихенка (Тихенко, 2013) висвітлено роль МГБ у кредитуванні міщан, селян та купців Сумщини. У зазначеному дослідженні значну увагу приділено організаційно-правовим та структурним питанням створення МГБ, відмічено роль кредитної діяльності цих банків у розвитку підприємництва Сумщини. Дещо раніше подібні історико-економічні дослідження розвитку кредитно-фінансової системи Сумщини (XIX – початок XX ст.) здійснили В. Міщенко і Г. Корогод (Міщенко і Корогод, 1999).

Досліджуючи історію розвитку міських громадських банків у Російській імперії та Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. до важливих висновків дійшов О. Ходченко, стверджуючи, що міські банки функціонували як повноцінні комерційні банки. Саме міські банки сприяли розвитку дрібного й середнього підприємництва у містах, а для міської влади створювали додаткові джерела прибутку, проте значне втручання держави у їхню діяльність шляхом встановлення значних обмежень призводило їх до занепаду (Ходченко, 2008: 141, 14). Підтвердженням цієї тези є дослідження міст Подільської губернії другої половини XIX – на початку XX ст. С. Єсюніним (Єсюнін, 2015), який у своїй монографії зупинився на проблемах заснування та діяльності МГБ на Поділлі.

Розглядаючи механізми кредитування МГБ, М. Орлик (Орлик, 2021: 116-123) акцентував на тому, що вони займали чільне місце у комерційному кредитуванні, оскільки поряд із короткостроковим кредитуванням розвивали і довгострокове комерційне кредитування під заставу міської будівельної нерухомості та землі. Проте через недосконалість імперського законодавства створювалися умови для корупції та зловживань

серед міських чиновників, які одночасно були директорами або членами правління банку, що погіршувало фінансовий стан та ділову репутацію МГБ.

Слід звернути увагу на наукову дискусію, яка виникла у працях сучасних дослідників Ю. Грузицького (Грузицький, 2002), В. Коломийцевої (Коломийцева, 2010), С. Орлик, Г. Пальчевич, М. Орлика (Orlyk, Palchevich & Orlyk, 2021), О. Ходченка (Ходченко, 2007) стосовно віднесення позикової діяльності Товариств взаємного кредиту до банківського чи небанківського кредитування, а відповідно, вважати їх банками чи небанківськими кредитними товариствами на кшталт кооперативних товариств, ощадно-позичкових товариств інших громадських кредитних установ. Відносячи Товариства взаємного кредиту до банківського кредитування, більшість дослідників зазначали, що їхня діяльність була зорієнтована на забезпечення короткотерміновими кредитами дрібного й середнього підприємництва у великих губернських та повітових містах (містечках), де була слабо розвинена банківська система. Підкреслювалася їх значна роль у розвитку кредитних відносин та сприянні розвиткові регіональної економіки Наддніпрянщини.

Висновок. Аналіз праць сучасних українських дослідників свідчить про те, що дослідження історії банківського кредитування в Наддніпрянській Україні у період другої половини XVIII – початку ХХ ст. дедалі частіше стає об'єктом наукових пошуків. Проте в цьому напрямку досліджень є певна особливість, пов'язана з тим, що термін «кредитування» є економічною категорією, механізм його встановлення та адміністрування є правовим процесом, а результат кредитування має не лише економічне значення, а й соціально-економічний аспект. Враховуючи зазначене, дослідники мають комплексно підходити до осмислення та аналізу проблем банківського кредитування в його історичній ретроспективі, застосовуючи весь міждисциплінарний методологічний арсенал (Орлик і Орлик, 2019).

Водночас слід акцентувати увагу на тому, що дослідження проблем банківського кредитування тісно пов'язані з дослідженням банківництва на українських землях. Проте дослідники розвитку банківської системи не завжди цілісно висвітлюють розвиток кредитної системи, обмежуючись загальними питаннями формування мережі банківських установ, їхньої організаційної структури, архітектури приміщень, персоналізації засновників та управляючих тощо. З іншого боку, дослідники, які розглядали проблеми становлення й розвитку кредитної системи Наддніпрянської України у будь-якому разі торкалися питання функціонування банківської системи як тісно взаємопов'язаної орбіти досліджень. Це в комплексі дає можливість через механізм кредитування більш детально дослідити ефективність впливу банківської системи на різні сфери економіки українських земель (торгівлю, промисловість, сільське господарство, ремісництво тощо), а також дозволяє розглянути соціально-економічні аспекти підвищення добробуту та якості повсякденного життя населення, що, на нашу думку, є перспективними напрямками досліджень.

Відносно стану дослідження іпотечного (аграрного) кредитування примітною є тенденція розгляду зазначеного питання за регіональним принципом – окремо розглядалися групи українських губерній Лівобережжя, Правобережжя, Півдня України або ж досліджувалися окремі українські губернії та регіони: Поділля, Волинь, Чернігівщина, Таврія, Київщина, Полтавщина, Сумщина тощо. Комплексним дослідженням іпотечного (аграрного) кредитування можна вважати монографію Д. Селіхова «Сільськогосподарський кредит на українських землях Російської імперії у 1861–1917 рр.: історико-правове дослідження», тоді як комплексного дослідження розвитку комерційного банківського кредиту Наддніпрянщини не проводилося.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Борисевич С. О. Державна іпотечна політика Російської імперії у 80 – 90 –х рр. XIX ст. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Вип. 19. Київ, 2011. С. 117–128.
2. Бочаров В. В. Столипінська аграрна реформа в Катеринославській і Харківській губерніях (1906–1916 рр.): дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01. Донецьк, 2001. 171с.
3. Венгерська В. О. Розвиток кредитно-банківської системи на Правобережній Україні у другій половині XIX ст. : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Житомир, 1998. 196 с.
4. Венгерська В. О. Утворення та діяльність державних банківських установ на Правобережній Україні у другій половині XIX ст. К., 1997. 40 с.
5. Венгерська В. Окремі особливості діяльності Волинського відділення Селянського Поземельного банку в умовах реалізації двох земельних реформ. Волинські історичні записки: зб. наук. пр. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. 2008. Т. 1. С. 92–98.
6. Вергунов В. А. Україна та столипінська аграрна реформа: передумови, завдання, здійснення: монографія / В. А. Вергунов та ін. К. : Б. м., 2008. 132 с.
7. Герасимчук О. М. Діяльність Селянського поземельного банку на Чернігівщині в роки столипінської аграрної реформи (1906–1916). *Література та культура Полісся*. Ніжин, 2011. Вип. 66. С. 130–142.
8. Герасимчук О. Одноосібне землевпорядкування на селянських надільних землях Чернігівщини в роки Столипінської аграрної реформи (1907–1916 років). *Сіверянський літопис*. 2014. № 4. С. 159–173.
9. Гиндин И. Ф. Банки и экономическая политика в России (XIX – начало XX в.): Очерки истории и типологии русских банков : Избр. / Редкол.: Л. Абалкин (отв. ред.) и др. М. : Наука, 1997. 603 с.
10. Грузицкий Ю. Л. Общества взаимного кредита в российской империи (история появления и этапы развития). *Финансы и кредит*. № 13(103). 2002. С.66-72.

11. Губицький Л. В. Торгівля Київської губернії (1793–1861 рр.): дис. ... д-ра. іст. наук: 07.00.01. Переяслав, 2021. 549 с.

12. Демешко Ю. О. Участь купецтва у функціонуванні банківської сфери Новоросійського краю (початок XIX ст. – 60-ті рр. XIX ст.). *Проблеми історії України XIX – поч. XX ст.* Київ, 2013. Вип. 22. С. 26–33.

13. Довжук І. В. Діяльність Селянського поземельного банку в Україні на початку XX ст. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2013. Вип. 22. С. 34–39.

14. Донік О. М. Купецтво в Україні в Імперському просторі (XIX ст.). К.: Інститут історії України НАН України, 2008. 271 с.

15. Єсюнін С. М. Міста Поділля у другій половині XIX – на початку XX ст.: монографія. Хмельницький, 2015. 336 с.

16. Зайченко В. В., Попов В. М. Державне регулювання аграрного кредитування в Наддніпрянській Україні в XIX – на початку XX ст.: сучасний науковий дискурс. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки.* 2021. Вип.6 (39). С.76–88.

17. Ігнатова Л. Р. Аграрна реформа П. А. Столипіна та її здійснення в Україні (1906–1914 рр.): автореф. дис... канд. істор. наук: 07.00.01. Одеса, 2002. 19 с.

18. Кириченко В. Є. Довгосторокове кредитування на українських землях Російської імперії. *Держава і право.* 2012. Вип. 55. С.122–131.

19. Кириченко В. Є. Установи довгострокового кредиту Російської імперії в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.): історико-правове дослідження : монографія. Харків : Контраст, 2010. 688 с.

20. Коломийцева В.О. История финансов Тавриды. Хроники (1783-1917). Симферополь: ОАО «Симферопольская городская типография», 2010. 412 с.

21. Краснікова О.М. Ретроспектива зародження іпотечного кредиту в Україні. *Економіка АПК.* 1998. № 1. С.71–82.

22. Краснікова О. М. Сільськогосподарський кредит в економіці України епохи вільного підприємництва (кінець

XIX – поч. XX ст.). *Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України*. 2004. № 3. С. 59–67.

23. Краснікова О. М. Становлення фінансово-кредитної системи в Україні та її вплив на здійснення аграрних реформ 1861–1906 рр. Актуальні проблеми природничих, гуманітарних наук : зб. наук. пр. молодих вчених. Полтава : Вид-во ПДСІ, 1997. С. 234–236..

24. Краснікова О. М. Фінанси і кредит у сільському господарстві Лівобережної України (друга половина XIX – початок XX ст.): історико-економічне дослідження. Полтава, 2018. 232 с.

25. Майстренко В. С. Столипінська аграрна реформа в Харківській губернії: дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01. Харків, 1997. 195 с.

26. Мельник Л. В. Еволюція системи іпотечного кредитування. *Гроші, фінанси і кредит*. 2018. Вип.32. С.153–157.

27. Мельник О. О. Аграрна реформа П. А. Столипін та її вплив на становище селян Лівобережної України. *Порівняльно-аналітичне право* – електронне наукове фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет». 2020. № 1. С.48–51.

28. Міщенко В. І., Корогод Г. І. Становлення і розвиток кредитно-фінансової системи на Сумщині (XIX – поч. XX ст.). Суми : Слобожанщина, 1999. 76 с.

29. Новікова І. Е. Розвиток банківської системи України в умовах становлення ринкового господарства (друга половина XIX – початок XX ст.) : дис... канд. ек. наук: 08.00.01. Київ, 2009. 181 с.

30. Овдін О. В. Столипінська аграрна реформа на Катеринославщині (1906–1916 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Дніпропетровськ, 2004. 193с.

31. Опря А. В. Роль Селянського поземельного банку в проведенні столипінської аграрної реформи в Україні : монографія. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський держ. ун-т, РВВ, 2006. 139 с.

32. Орлик В., Павленко В. Грошовий вимір господарства українського селянства в середині XIX ст. (на матеріалах села Мліїв Черкаського повіту Київської губернії). *Український селянин*. 2020. Вип.24. С.42-48.

33. Орлик В. М, Орлик С. В. Теоретико-методологічні та джерелознавчі проблеми економічної історії України. *Універсум історії та археології*. 2019. Том. 2 (27) Вип 2. С.5-27. doi <https://doi.org/10.15421/2619020>.

34. Орлик М. В. До питання розвитку комерційного кредиту в Наддніпрянській Україні (друга половина XIX – початок XX ст.). Історія торгівлі, податків та мита: матеріали XIII міжнар. наук. конф., м. Дніпро, 24–25 жовтня 2019 р. Київ, 2019. С.43–44.

35. Орлик М. В. Еволюція лихварства в Наддніпрянській Україні (друга половинна XVIII – початок XX ст.). *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки*. 2019. № 1. С. 6–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpushk_2019_1_4

36. Орлик М. В. Зародження банківської кредитної системи в Російській імперії у другій половині XVIII – на початку XIX ст. *Центральноукраїнський науковий вісник*. 2018. Вип. 1 (34). С.75–82.

37. Орлик М. В. К вопросу ипотечного кредитования аграрного сектора в Приднепровской Украине (вторая половина XIX в. – начало XX в.). *Банкаўскі Веснік*. 2020. №2 [679]. С.8–60.

38. Орлик М. В. Еволюція системи кредитування в Наддніпрянській Україні (кінець XVIII – початок XX ст) : дис ... докт. філософії: 051 економіка. Кропивницький, 2021. 320 с.

39. Приймак В. О. Столипінська аграрна реформа на Волині: соціально-економічний аспект (1906–1914 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук:07.00.01. Чернівці, 2012. 16 с.

40. Реєнт О. Столипінська аграрна реформа: основні події, періодизація, особливості, наслідки. *Український селянин*. 2006. Вип.10. С.6–16.

41. Савич В. Державний земельний (іпотечний) банк як елемент інфраструктури іпотечного ринку. *Банківська справа*. 2004. №3. С.10–16.

42. Селіхов Д. А. Аграрна криза в Російській імперії кінця ХІХ ст. як фактор впливу на становлення державних земельних банків у губерніях Наддніпрянської України. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 1. С.1–11.

43. Селіхов Д. А. Правове регулювання сільськогосподарського кредиту на українських землях Російської імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. як історіографічна проблема. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. №1. С. 46–60.

44. Селіхов Д. А. Сільськогосподарський кредит на українських землях Російської імперії у 1861–1917 рр.: історико-правове дослідження. Дніпро, 2019. 296с.

45. Терещенко В. Д. Роль іпотечних банків у проведенні Столипінської аграрної реформи в Україні (1906–1916 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Тернопіль, 2006. 20 с.

46. Тихенко С. В. Розвиток банківської справи на Сумщині (середина ХІХ – початок ХХ ст.) / за заг. ред. С.В. Тихенка. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2013. 166 с.

47. Ткаченко А. О. Нормативно-правове регулювання діяльності міських громадських банків у другій половині ХІХ ст. *Підприємництво, господарство і право*. 2001. №8. С.92–94.

48. Ткаченко А. О., Ткаченко І. В. Створення і діяльність банківських установ на території України: економіко-правовий аспект (ХVІІІ століття – початок 30-х років ХХ століття). Суми: ви-во «Ярославна», 2014. 252 с.

49. Ходченко О. В. Вплив ідей західної економічної думки на ліберальні реформи в кредитній системі Росії та України в другій половині ХІХ ст. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2007. Вип. 39–40. С.82–95.

50. Ходченко О. В. З історії розвитку міських громадських банків в Російській імперії та Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2008. Вип.41. С.136–144.

51. Ходченко О. В. З історії формування кредитної системи Російської імперії (друга половина XIX – початок XX ст.). *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2005. Вип. 37–38. С.179–192.

52. Швець В. Є. Оцінювання земельних активів України банками Російської імперії на початку XX століття. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки*. 2021. Вип. 6 (39). С.88–96.

53. Orlyk S., Palchevich G. & Orlyk M. Mutual credit societies of Naddnieper Ukraine in the credit system of the Russian Empire (second half of 19th – early 20th century). *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2021. Т.4. № 39. С. 415–428.

REFERENCES

1. Borysevych, S. O. (2011). Derzhavna ipotechna polityka Rosiys'koyi imperiyi u 80 – 90 - kh rr. XIX st.[State mortgage policy of the Russian Empire in the 80 - 90's of the XIX century]. *Problemy istoriyi Ukrayiny XIX – pochatku XX st.* Kyiv, 19, 117–128. [in Ukrainian].

2. Bocharov, V. V. (2001). *Stolypins'ka ahrarna reforma v Katerynoslavs'kiy i Kharkivs'kiy huberniyakh (1906–1916 rr.)*[*Stolypin's agrarian reform in the Ekaterinoslav and Kharkiv provinces (1906-1916)*]: dys. ... kand. istor. nauk: 07.00.01. Donets'k. [in Ukrainian].

3. Venhers'ka, V. O. (1998). *Rozvytok kredytno-bankivs'koyi systemy na Pravoberezhniy Ukrayini u druhiy polovyni XX st.* [Development of the credit and banking system in the Right Bank of Ukraine in the second half of the XIX century] : dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Zhytomyr. [in Ukrainian].

4. Venhers'ka, V. O. (1997). *Utvorennya ta diyal'nist' derzhavnykh bankivs'kykh ustanov na Pravoberezhniy Ukrayini u druhiy polovyni XIX st.* [Formation and activity of state banking institutions on the Right Bank of Ukraine in the second half of the XIX century]. Kyiv. [in Ukrainian].

5. Venhers'ka, V. (2008). Okremi osoblyvosti diyal'nosti Volyns'koho viddilennya Selyans'koho Pozemel'noho banku v umovakh realizatsiyi dvokh zemel'nykh reform [Some features of the Volyn branch of the Peasant Land Bank in the implementation of two land reforms]. *Volyns'ki istorychni zapysky: zb. nauk. pr. Zhytomyr. derzh. un-tu im. I. Franka*. Vol. 1, 92–98. [in Ukrainian].
6. Verhunov, V. A. (2008). Ukrayina ta stolypins'ka ahrarna reforma: peredumovy, zavdannya, zdiysnennya: monohrafiya [Ukraine and Stolypin's agrarian reform: preconditions, tasks, implementation]. / V.A. Verhunov ta in. Kyiv. [in Ukrainian].
7. Herasymchuk, O. M. (2011). Diyal'nist' Selyans'koho pozemel'noho banku na Chernihivshchyni v roky stolypins'koyi ahrarnoyi reformy (1906–1916) [Activities of the Peasant Land Bank in the Chernihiv Region during the Stolypin Agrarian Reform (1906–1916)]. *Literatura ta kul'tura Polissya*. Nizhyn, (66), 130–142. [in Ukrainian].
8. Herasymchuk, O. (2014). Odnosibne zemlevporyadkuvannya na selyans'kykh nadil'nykh zemlyakh Chernihivshchyny v roky Stolypins'koyi ahrarnoyi reformy (1907–1916 rokiv) [One-man land management on peasant allotted lands of Chernihiv region during the Stolypin agrarian reform (1907–1916)]. *Siveryans'ky litopys*, 4, 159–173. [in Ukrainian].
9. Hyndyn, Y. F. (1997). *Banky y ekonomycheskaya polityka v Rossyy (XIX – nachalo XX v.): Ocherky ystoryy y typolohyy russskykh bankov [Banks and economic policy in Russia (XIX – early XX century.): Essays on the history and typology of Russian banks]: Yzbr. / Redkol.: L. Abalkyn (otv. red.) y dr. Moskva*. [in Russian].
10. Gruzickij, Ju. L. (2002). Obshhestva vzaimnogo kredita v Rossijskoj imperii (istorija pojavlenija i jetapy razvitija) [Mutual credit societies in the Russian Empire (history of emergence and stages of development)]. *Finansy i kredit*, 13(103), 66–72. [in Russian].
11. Hubyts'ky, L. V. (2021). *Torhivlya Kyyivs'koyi huberniyi (1793–1861 rr.) [Trade of the Kiev province (1793-1861)]: dys. ... d-ra. ist. nauk: 07.00.01. Pereyaslav*. [in Ukrainian].

12. Demeshko, Yu. O. (2013). Uchast' kupetstva u funktsionuvanni bankivs'koyi sfery Novorosiys'koho krayu (pochatok XIX st. – 60-ti rr. XIX st.) [Participation of merchants in the functioning of the banking sector of the Novorossiysk region (early XIX century – 60's of the XIX century)]. *Problemy istoriyi Ukrainy XIX – poch. XX st.* Kyiv, (22), 26–33. [in Ukrainian].

13. Dovzhuk, I. V. (2013). Diyal'nist' Selyans'koho pozemel'noho banku v Ukraini na pochatku XX st. [Activities of the Peasant Land Bank in Ukraine in the early XX century]. *Problemy istoriyi Ukrainy XIX – pochatku XX st.* Kyiv, (22), 34–39. [in Ukrainian].

14. Donik, O. M. (2008). *Kupetstvo v Ukraini v Impers'komu prostori (XIX st.)* [Merchants in Ukraine in the Imperial Space (XIX century)]. Kyiv. [in Ukrainian].

15. Yesyunin, S. M. (2015). *Mista Podillya u druhiy polovyni XIX – na pochatku XX st.* [Cities of Podillya in the second half of the XIX – early XX centuries]. Khmel'nyts'kyy. [in Ukrainian].

16. Zaychenko, V. V. & Popov, V. M. (2021). Derzhavne rehulyuvannya ahrarnoho kredytuvannya v Naddniprovs'kiy Ukraini v XIX – na pochatku XX st.: suchasnyy naukovyy dyskurs [State Regulation of Agricultural Lending in Naddnieper Ukraine in the 19th – early 20th Centuries : Modern Scientific Discourse]. *Tsentral'noukrayins'kyy naukovyy visnyk. Ekonomichni nauky*, 6 (39), 76–88. [in Ukrainian].

17. Ihnatova, L. R. (2002). *Ahrarna reforma P. A. Stolypina ta yiyi zdiysnennya v Ukraini (1906–1914 rr.)* [Stolypin's agrarian reform and its implementation in Ukraine (1906-1914)]: avtoref. dys... kand. istor. nauk: 07.00.01. Odesa. [in Ukrainian].

18. Kyrychenko, V. Ye. (2012). Dovhostorokove kredytuvannya na ukrayins'kykh zemlyakh Rosiys'koyi imperiyi [Long-term lending in the Ukrainian lands of the Russian Empire]. *Derzhava i parvo*, 55, 122–131. [in Ukrainian].

19. Kyrychenko, V. Ye. (2010). *Ustanovy dovhostorokovoho kredytu Rosiys'koyi imperiyi v Ukraini (druha polovyna XIX – pochatok XX st.): istoriko-pravove doslidzhennya* [Institutions of

long-term credit of the Russian Empire in Ukraine (second half of XIX – early XX centuries.): historical and legal research]. Kharkiv : Kontrast. [in Ukrainian].

20. Kolomijceva, V. (2010). *Istorija finansov Tavridy. Hroniki (1783-1917) [The history of the finance of Tavrida. Chronicles (1783-1917)].* Simferopol': OAO "Simferopol'skaja gorodskaja tipografija" (SGT). [in Russian].

21. Krasnikovam, O. M. (1998). *Retrospektyva zarodzhennya ipotechnoho kredytu v Ukrayini [Retrospective of the origin of the mortgage loan in Ukraine].* *Ekonomika APK*, 1, 71–82. [in Ukrainian].

22. Krasnikova, O. M. (2004). *Sil's'kohospodars'kyi kredyt v ekonomitsi Ukrayiny epokhy vil'noho pidpryemnytstva (kinets' XIX – poch. XX st.) [Agricultural credit in the economy of Ukraine in the era of free enterprise (late XIX - early XX centuries)].* *Naukovyy visnyk Poltavs'koho universytetu spozhyvchoyi kooperatsiyi Ukrayiny*, 3, 59–67. [in Ukrainian].

23. Krasnikova, O. M. (1997). *Stanovlennya finansovo-kredytynoyi systemy v Ukrayini ta yiyi vplyv na zdiysnennya ahrarynykh reform 1861–1906 rr. [Formation of the financial and credit system in Ukraine and its impact on the implementation of agrarian reforms in 1861-1906].* *Aktual'ni problemy pryrodnychykh, humanitarnykh nauk : zb. nauk. pr. molodykh vchenykh.* Poltava, 234–236. [in Ukrainian].

24. Krasnikova, O. M. (2018). *Finansy i kredyt u sil's'komu hospodarstvi Livoberezhnoyi Ukrayiny (druha polovyna XIX–pochatok XXst.): istoryko-ekonomichne doslidzhennya [Finance and credit in agriculture of the Left Bank of Ukraine (second half of the XIX-beginning of the XX century): historical and economic research].* Poltava. [in Ukrainian].

25. Maystrenko, V. S. (1997). *Stolypins'ka ahraryna reforma v Kharkivs'kii huberniyi [Stolypin's agrarian reform in the Kharkiv province]: dys. ...kand. ist. nauk: 07.00.01.* Kharkiv. [in Ukrainian].

26. Mel'nyk, L. V. (2018). *Evolyutsiya systemy ipotechnoho kredytuvannya [Evolution of the mortgage lending system].* *Hroshi, finansy i kredyt*, (32), 153–157. [in Ukrainian].

27. Mel'nyk, O. O. (2020). Ahrarna reforma P. A. Stolypina ta yiyi vplyv na stanovyshche selyan Livoberezhnoyi Ukrayiny [P.A.Stolypin's agrarian reform and its impact on the situation of farmers in Left-Bank of Ukraine]. *Porivnyal'no-analitychne parvo*, 1, 48–51. [in Ukrainian].

28. Mishchenko, V. I. & Korohod, H. I. (1999). *Stanovlennya i rozvytok kredytno-fiansovoyi systemy na Sumshchyni (XIX – poch. XX st.) [Formation and development of the credit and financial system in Sumy region (XIX - early XX centuries)]*. Sumy : Slobozhanshchyna. [in Ukrainian].

29. Novikova, I. E. (2009). *Rozvytok bankivs'koyi systemy Ukrayiny v umovakh stanovlennya rynkovoho hospodarstva (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [Development of the banking system of Ukraine in the conditions of formation of market economy (second half of XIX - beginning of XX century)]* : dys... kand. ek. nauk: 08.00.01. Kyiv. [in Ukrainian].

30. Ovdin, O. V. (2004). *Stolypins'ka ahrarna reforma na Katerynoslavshchyni (1906–1916 rr.) [Stolypin's agrarian reform in the Ekaterinoslav region (1906–1916)]*: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Dnipropetrovs'k. [in Ukrainian].

31. Oprya, A. V. (2006). *Rol' Selyans'koho pozemel'noho banku v provedenni stolypins'koyi ahrarnoyi reformy v Ukrayini [The role of the Peasant Land Bank in the Stolypin's agrarian reform in Ukraine]*. Kam'yanets'-Podil's'kyi. [in Ukrainian].

32. Orlyk, V. & Pavlenko, V. (2020). Hroshovy v ymir hospodarstva ukrayins'koho selyanstva v seredyni XIX st. (na materialakh sela Mliyiv Cherkas'koho povitu Kyuyiv's'koyi huberniyi) [The monetary dimension of the economy of the Ukrainian peasantry in the mid-nineteenth century. (on the materials of the village of Mliyiv, Cherkasy district, Kyiv province)]. *Ukrayins'kyi selyanyn*, 24, 42–48. [in Ukrainian].

33. Orlyk, V.M. & Orlyk, S.V. (2019). Teoretyko-metodolohichni ta dzhereloznavchi problemy ekonomichnoyi istoriyi Ukrayiny [Theoretical- methodological and source-studing problems of the Economic history of Ukraine]. *Universum istoriyi ta arkheolohiyi*,

Vol. 2 (27), 2, 5–27. doi <https://doi.org/10.15421/2619020>. [in Ukrainian].

34. Orlyk, M. V. (2019a). *Do pytannya rozvytku komertsyynoho kredytu v Naddnipryans'kiy Ukrayini (druha polovyna XIX – pochatok XX st.)* [On the development of commercial credit in the Dnieper Ukraine (second half of XIX - early XX century)]. *Istoriya torhivli, podatkov ta myta: materialy XIII mizhnar. nauk. konf., m. Dnipro, 24–25 zhovtnya 2019 r. Kyiv, 43–44*. [in Ukrainian].

35. Orlyk, M.V. (2019b) *Evolutsiya lykhvarstva v Naddnipryans'kiy Ukrayini (druha polovyna XVIII – pochatok XX st.)* [The evolution of usury in Dnieper Ukraine (second half of XVIII - early XX century)]. *Naukovyy visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Seriya: Ekonomichni nauky*, (1), 6–14. [in Ukrainian].

36. Orlyk, M. V. (2018). *Zarozhennya bankivs'koyi kredytnoyi systemy v Rosiys'kiy imperiyi u druhyi polovyni XVIII – na pochatu XIX st.* [The emergence of the banking credit system in the Russian Empire in the second half of XVIII - early XIX centuries]. *Tsentral'noukrayins'kyy naukovyy visnyk*, 1 (34), 75–82. [in Ukrainian].

37. Orlyk, M. V. (2020). *K voprosu ypochnoho kredytovannya ahrarnoho sektora v Prydneprovskoy Ukrayne (vtoraya polovyna XIX v. – nachalo XX v.)* [On the issue of mortgage lending to the agricultural sector in Dnieper Ukraine (second half of the XIX century – early XX century)]. *Bankayshki Vesnik*, 2 [679], 8–60. [in Ukrainian].

38. Orlyk, M. (2021). *Evolutsiya systemy kredytuvannya v Naddnipryans'kiy Ukrayini (kinets' XVIII – pochatok XX st.)* [The credit evolution of the Naddnieper Ukraine (the end of the 18th – the beginning 20th centuries)]: dys ... dokt. filosofiyi: 051 ekonomika. Kropyvnyts'kyy. [in Ukrainian].

39. Pryymak, V. O. (2012). *Stolypins'ka ahrarna reforma na Volyni: sotsial'no-ekonomichnyy aspekt (1906–1914 rr.)* [Stolypin's agrarian reform in Volhynia: socio-economic aspect (1906–1914)]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk:07.00.01. Chernivtsi. [in Ukrainian].

40. Reyent, O. (2006). Stolypins'ka ahrarna reforma: osnovni podiyyi, periodyzatsiya, osoblyvosti, naslidky [Stolypin's agrarian reform: main events, periodization, features, consequences]. *Ukrayins'kyy selyanyn*, 10, 6–16. [in Ukrainian].

41. Savych, V. (2004). Derzhavnyy zemel'nyy (ipotechnnyy) bank yak element infrastruktury ipotechnoho rynku [State Land (Mortgage) Bank as an element of the mortgage market infrastructure]. *Bankivs'ka sprava*, 3, 10–16. [in Ukrainian].

42. Selikhov, D. A. (2014). Ahrarna kryza v Rosiys'kiy imperiyi kintsya KhIKh st. yak faktor vplyvu na stanovlennya derzhavnykh zemel'nykh bankiv u huberniyakh Naddnipryans'koyi Ukrayiny [Agrarian crisis in the Russian Empire in the late nineteenth century. as a factor influencing the formation of state land banks in the provinces of Dnieper Ukraine]. *Teoriya i praktyka pravoznavstva*, 1, 1–11. [in Ukrainian].

43. Selikhov, D. A. (2020). Pravove rehulyuvannya sil's'kohospodars'koho kredytu na ukrayins'kykh zemlyakh Rosiys'koyi imperiyi druhoyi polovyny XIX – pochatku XX st. yak istoriohrafichna problema [Legal regulation of agricultural credit in the Ukrainian lands of the Russian Empire in the second half of XIX – early XX centuries. as a historiographical problem]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 1, 46–60. [in Ukrainian].

44. Selikhov, D. A. (2019). *Sil's'kohospodars'kyy kredyt na ukrayins'kykh zemlyakh Rosiys'koyi imperiyi u 1861–1917 rr.: istoriko-pravove doslidzhennya* [Agricultural credit in the Ukrainian lands of the Russian Empire in 1861-1917: historical and legal research]. Dnipro. [in Ukrainian].

45. Tereshchenko, V. D. (2006). *Rol' ipotechnnykh bankiv u provedenni Stolypins'koyi ahrarnoyi reformy v Ukrayini (1906 – 1916 rr.)* [The role of mortgages banks in realizstion Stolypin's agrarian reform in Ukraine (1906-1916)] : avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01. Ternopil'. [in Ukrainian].

46. Tykhenko, S.V. (Ed.) (2013). *Rozvytok bankivs'koyi spravy na Sumshchyni (seredyna XIX – pochatok XX st.)* [Development

of banking in the Sumy region (mid-nineteenth - early twentieth century)] / za zah. red. S. Tykhenka. Sumy : DVNZ «UABS NBU». [in Ukrainian].

47. Tkachenko, A. O. (2001). Normatyvno-pravove rehulyuvannya diyal'nosti mis'kykh hromads'kykh bankiv u druhiy polovyni XIX st. [Regulatory regulation of city public banks in the second half of the XIX century]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 8, 92–94. [in Ukrainian].

48. Tkachenko, A. O. & Tkachenko, I. V. (2014). *Stvorenniya i diyal'nist' bankivs'kykh ustanov na terytoriyi Ukrayiny: ekonomiko-pravovyy aspekt (XVIII stolittya – pochatok 30-kh rokiv XX stolittya) [Establishment and activity of banking institutions on the territory of Ukraine: economic and legal aspect (XVIII century - early 30s of XX century)]*. Sumy: vy-vo «Yaroslavna». [in Ukrainian].

49. Khodchenko, O. (2007). Vplyv idey zakhidnoyi ekonomichnoyi dumky na liberal'ni reformy v kredytniy systemi Rosiyi ta Ukrayiny v druhiy polovyni XIX st. [The influence of Western economic ideas on liberal reforms in the credit system of Russia and Ukraine in the second half of the XIX century]. *Istoriya narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoyi dumky Ukrayiny*, 39-40, 82-95. [in Ukrainian].

50. Khodchenko, O. V. (2008). Z istoriyi rozvytku mis'kykh hromads'kykh bankiv v Rosiys'kiy imperiyi ta Ukrayini (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [From the history of development of city public banks in the Russian Empire and Ukraine (second half of XIX - beginning of XX century)]. *Istoriya narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoyi dumky Ukrayiny*, 41, 136–144. [in Ukrainian].

51. Khodchenko, O. V. (2005). Z istoriyi formuvannya kredytnoyi systemy Rosiys'koyi imperiyi (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [From the history of the formation of the credit system of the Russian Empire (second half of XIX - early XX century)]. *Istoriya narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoyi dumky Ukrayiny*, 37–38, 179–192. [in Ukrainian].

52. Shvets', V. (2021). Otsinyuvannya zemel'nykh aktiviv Ukrainy bankamy Rosiys'koyi imperiyi na pochatku XX stolittya [Valuation of Land Assets of Ukraine by Banks of the Russian Empire in the Early 20th Century]. *Tsentral'noukrayins'kuu naukovyyu visnyk. Ekonomichni nauky*, 6 (39), 88–96. [in Ukrainian].

53. Orlyk, S., Palchevich, G. & Orlyk, M. (2021). Mutual credit societies of Naddnieper Ukraine in the credit system of the Russian Empire (second half of 19th – early 20th century). *Finansovokredytna diyal'nist': problemy teorii ta praktyky*, Том 4, 39, 415–428. [in English].

АНОТАЦІЯ

У статті проведено історіографічний аналіз праць сучасних вітчизняних учених з проблеми становлення та розвитку банківського кредитування в Наддніпрянській Україні (друга половина XVIII – початок XX ст.). Увесь комплекс сучасних досліджень проблем становлення й розвитку банківського кредитування в Наддніпрянській Україні запропоновано поділити на два періоди: I. 1729 – 1860 рр. – дореформений період – від зародження банківської кредитної системи до 1860 р., коли було створено Державний банк Російської імперії; II. 1860–1919 рр. – від заснування 31 травня 1860 р. Державного банку Російської імперії та подальшим проведенням реформи усієї імперської банківської системи до падіння російської монархії та руйнації її банківської системи. Останній було поділено за основними тематичними напрямками досліджень: 1) комерційне кредитування Державним банком Російської імперії; 2) іпотечне аграрне кредитування (в т. ч. товариствами взаємного поземельного кредиту, державними Дворянським та Селянським банками, акціонерними земельними банками тощо); 3) комерційне кредитування акціонерними комерційними банками та міськими громадськими банками тощо.

Акцентовано увагу на тому, що специфікою наукових досліджень у сфері економічної історії та соціально-економічної історії є застосування міждисциплінарних методів дослідження.

У результаті історіографічного аналізу встановлено, що найбільш розробленим напрямком визначеної проблеми є дослідження іпотечного (аграрного) кредитування, тоді як комплексного дослідження розвитку комерційного банківського кредиту Наддніпрянини не проводилося. Зазначено, що у процесі дослідження проблем становлення й розвитку кредитної системи Наддніпрянської України у будь-якому разі розглядалися питання функціонування банківської системи як тісно взаємопов'язаної орбіти досліджень. Це в комплексі дозволяє через механізм кредитування більш детально дослідити ефективність впливу банківської системи на різні сфери економіки українських земель (торгівлю, промисловість, сільське господарство, ремісництво тощо), а також дає можливість розглянути соціально-економічні аспекти підвищення добробуту та якості повсякденного життя населення, що є перспективними напрямками подальших досліджень.

Ключові слова: Наддніпрянська Україна, історіографія, кредитування, банківська система, Державний Дворянський банк, Державний Селянський банк, міські громадські банки.